

HORVÁTH LAJOS

SZKIZOFRÉN HANGOLT-LÉT ÉS MINIMÁLIS ÖNTUDAT – ÚJ ALTERNATÍVÁK A SZKIZOFRÉNIA FENOMENOLÓGIAI PSZICHIÁTRIÁJÁBAN

1. Bevezetés

■ A fenomenológiai pszichiátria a pszichopatológiával és általában véve a klinikai pszichiátriával szemben határozza meg önmagát; kritikus, de egyben konstruktív és ismeretbővítő szerepet vállal a szakmaközi dialógusokban. A kortárs fenomenológiai pszichiátriai alternatívák egyik jelentős kutatási iránya az elmebetegségek kezdeti szakaszainak feltérképezése. Ebben az írásban a *szelfzavar* és az *egzisztenciális érzések* alapfogalmai mentén vázolom fel a szkizofrénia legújabb fenomenológiai megközelítéseit, és bemutatom a heideggeri terminológia alkalmazhatóságát is. Látni fogjuk, hogy a *hangulat* és *hangoltság* fogalmai segítséget nyújthatnak olyan nem szokványos szelftapasztalatok feltérképezésében, amelyekre még nem alkalmazhatók a DSM és az ICD diagnosztikai kategóriái. A kortárs fenomenológiai pszichiátria az elmebetegség időbeli lefolyását vizsgálva szeretné feltárni azokat a metaforikus beszámolókból derengő élményeket, amelyek kezdeti szelfzavarral indulnak, és idővel akut szkizofrén epizódokba torokollhatnak. Ez a megközelítés alapvetően fenomenológiai – tehát első személyű – beszámolók elemzésére épül, személyközpontú, és holisztikusan próbálja szemlélni az emberi létet (Irarrázaval 2015. 6).

2. Minimális öntudat és szelfzavar

■ A kortárs fenomenológiai pszichiátria szelfzavarként (öntudat- vagy identitászavarként) határozza meg a szkizofrénia elhatalmasodását megelőző (*prodromális*) fázist. (A szkizofrénia szelfzavar-konceptiójáról részletesebben lásd Horváth 2015.) Ez az elképzelés már R. D. Laing, Blankenburg és Minkowski írásaiban is releváns volt. A kortárs irányzatok újdonsága abban rejlik, hogy az öntudat szintjén vizsgálódnak, amely az egó és a személy pszichológiai fogalmainál mélyebb rétegre utal. A szelfzavartól szenvedő páciensek test-tudat disszociációt tükröző metaforákkal jellemzik önmagukat; a test tárgyiasul, gépiessé válik, továbbá a vitalitás és affekció hiánya jelenik meg a beszámolókból. (Az „öntudatzavar” kifejezés magyartalansága miatt a továbbiakban a *szelfzavar* terminológiát használom az öntudat, illetve az ezzel szinonim prerefektív öntu-

dat elváltozásainak szemléltetésére.) Zahavi (Zahavi 2005; Gallagher és Zahavi 2008; Zahavi és Kriegel 2015) és Sass (2003) a prereflektív/minimális öntudat zavaraként interpretálja a beszámolókat. (A prereflektív öntudat és a minimális öntudat fogalmi gyakran összekeverednek a szakirodalomban. A prereflektív öntudat egy komplex filozófiai probléma, mely Husserl, Sartre, Merleau-Ponty írásaiban igen domináns és szoros összefüggésben áll a testtudatossággal és a szubjektív módon átélt testélménnyel [fenomenális test, *Leib*]. A minimális öntudat esetében is fontos tényező a testtudatosság, de a lényegesebb pont inkább az önreferencialitás és az intencionalitás elválaszthatatlan összefüggése. Minden tudat valaminek a tudata, amennyiben megfigyelünk egy tárgyat, a megfigyelés – intencionalis – aktusa már eleve előfeltételezi öntudatosságunkat. Azaz minden tárgytapasztalat egyben öntudatosságot is implikál. A továbbiakban erre a latens önreferenciára épülő Zahavi és Kriegel [2015] modellt fogom alapul venni.) A minimális öntudat filozófiai elképzelése szoros szálakkal kötődik Damasio *neurális szelf* koncepciójához. Damasio (1996) neurológiai alapokon az állítja, hogy az én-érzés a biológiai határok érzékelésének és a szükségletek kielégítésének eredménye. A szelf nem egy feltételezett homunkulusz az agyban vagy az elmében, hanem tapasztalataink birtoklója és ismerője, egy „állandóan ismétlődő biológiai állapot” (Damasio 1996. 231.). A neurális szelf a homeosztatisz regulációra és egyéb biológiai folyamatokra épül. Amint egy tapasztalat vagy érzés a sajátunknak érződik, azzal egyetemben egy primitív (testi) önreprezentáció is aktiválódik. Zahavi (2005) számára is tapasztalataink *tulajdonlása* (ownership) a minimális öntudat alapvető ismertetőjegye. Összegezve Damasio és Zahavi nézeteit, élményeink birtoklása prereflektív módon adott neurofiziológiai és fenomenológiai tény. Ha megkérdezi valaki, hogy az utcán parkoló autó az enyém-e, akkor némi reflexió után igennel vagy nemmel válaszolok, de az a kérdés fel sem merül, hogy a szomszédos vagy az öröm állapotai, amelyeket éppen az adott pillanatban átélek, valóban hozzám tartoznak-e. A minimális öntudat további fontos komponense az *önaffekció* (melynek a fenti neurális szelf a fiziológiai alapja), ami röviden azt jelenti, hogy a testi létünket keresztül-kasul átjáró vitális affektusoknak köszönhetjük élményeink birtoklását és a környező világ értelemmel és érdekléssel való átitatottságát. A fenomenológiai pszichiátria a rendelkezesszelf-tapasztalatokat (szkizofrénia, depresszió, autizmus) a minimális öntudat működésében bekövetkezett zavarként interpretálja. Azonban a továbbiakban látni fogjuk, hogy a minimális öntudat mellett – azzal összefüggésben – felfedezhetünk egy másik pre-intencionalis réteget, amely szintén jelentős szerepet játszhat az identitás megrendülésében; a heideggeri *hangulat* és *hangoltság* fogalmi erre a sematizálhatatlan mélyrétegre utalnak.

3. A szkizofrén hangolt-lét

■ Louis Sass (1994) könyvében néhány elemi kategória segítségével próbálja összefoglalni a szkizofrén páciensek nyomasztó élményeit. Az egzisztenciális változás első fázisa, Jaspers megfigyelései alapján, az ún. *igazságtételező tekintet* (Wahrnehmungstarre), melyben az öntudat (self-

awareness) és a világ is átalakul. Az alany különösnek találhatja saját tükörképét, és a világ kísérteties atmoszférát ölthet magára. A mindennapi életben fellelhető érzések, mint például az öröm vagy szomorúság, egyszerűen eltűnnek; a szorongás és egyfajta elektromos izgatottság között ingadozik az ember. Ez a különös hangulat a téveszmés észlelést megelőző állapotként definiálható, melyben még nincsenek kiforrott paranoid téveszmék és hallucinációk, a viselkedés és a gondolkodás sem kaotikus. A környező világot mégis valamiféle „misztikus, kísérteties erő” hatja át, sőt a valóságélmény felfokozódik, vagy éppen minden külvilági elem a valótlanág homályába süllyed.

1. ábra
Yves Tanguy: *Az idő bútorzata* (Sass egyik illusztrációja a szkizofrén világlátásra)

egyszerre jelenthet *hangulatot* és egy *különleges látásmódot*. Az igazságtételező tekintet hangulatát nem lehet teljesen szavakba önteni; ebben a fázisban a páciens számára a világ konszenzuális jelentésrétegei leomlanak, és így a fenomenológiai vizsgálódás is zátonyra futhat. Az indukált szürrealista hangulat vagy a látomásos művészetre általában jellemző álomszenyveződés esetein túl szemléletes példa lehet még talán a *2001: Űrodüsszeia* klasszikus jelenete, melyben David Bowman űrhajós átalakulását követhetjük nyomon. Bowman egy idegen univerzum kapujában találja magát, szemei tágra nyílnak, de emberi felfogóképeséggel nem talál értelmet az előtte áramló kozmikus jelenségekben. Az utazás közben a halál és újjászületés állomásához érkezik, gyakran kívülről szemléli önmagát, vagy különböző életkorú énjai merednek egymásra értetlenül. Bár a film zárójelenete a csillaggyermek születésével, az emberi lény és egy idegen hatalom sikeres szintézisével zárul, az egész transzformációs élmény mégis nyomasztó, szürreális, valamint egyfajta passzív elszenvedés és széttöredezett-ség-élmény hatja át. Ezek a motívumok talán önkéntelenül is jól példázhatják bizonyos szkizofrén személyek világ- és éntapasztalatát.

Sass szkizofrén páciensek beszámolóí alapján négy alapvető „víziót” különböztet meg, melyek nem állíthatók sorrendbe, hanem a szkizofrénhangulat egész időintervallumát áthatják adott esetben. 1) A valótlanág

zódik, vagy éppen minden külvilági elem a valótlanág homályába süllyed. Az alanyok gyakran úgy érzik, hogy értelmük a dolgok legmélyéig hatol, de mégsem tudják tiszta formába önteni az intuíciókat (Sass 1994. 46.). Sass „antiepifániának” nevezi azt az ambivalens állapotot, amelyben a megszokott idegenné, a szokatlan pedig ismerőssé válhat. Úgy gondolja, hogy a szorongáskeltő atmoszférát talán a szintén szkizofrénniától szenvedő Giorgio de Chirico vagy a szürrealista Yves Tanguy képei illusztrálják a legjobban. Chirico képei kulcsszerepet játszottak a szürrealista hangulat előidézésében. Sass megállapítja, hogy Chirico Nietzschétől veszi át a nehezen lefordítható „Stimmung” kifejezést, mely a szkizofrénia illusztrációjában

(unreality) víziója egy céltalan és érzelmi érdek nélküli, kiüresedett homályos zóna, melyben az észleleti tárgyak elveszítik intencionális értelmüket és praktikus alkalmazhatóságukat. Renee, a szkizofrén lány élménybeszámolója szerint a valótlanság víziója a nemlét észlelése, az örület és a megvilágosodás antinómiája egyetlen látomásban összpontosulva. Az észlelés az enigmatikus jegyek ellenére megtartja stabil elemeit, ebben az állapotban csupán egy szub-tilis tapasztalati tor-zulás következik be, melyben minden, ami ismerős volt eddig, idegennek hat. Renee felismer-te egyik látogatóját, értette is mondan-dóját, de személye mégis idegennek és illuzórikusnak tűnt számára. Mintha a világ kettéhasadá-sáról lenne szó eb-ben a helyzetben; a mindennapi jelen-téssel átítatott világ elsiklik, és helyét egy rideg szimulák-umvilág veszi át

2. ábra

David Bowman tekintete a 2001: Űrodüsszeiában, mely az igazság-tételező tekintet illusztrációja.

(Sass 1994. 47–48).

2) A puszta lét (mere being) víziójában a fenomenológiában is jól ismert elcsúszás a szavak és a dolgok között szinte átélhető közelségbe kerül. Renee megnevezi a dolgokat, de a szavak üresen csengenek. Nem a dolgok konvencionális jelentései bukkannak fel elméjében, hanem arra a heideggeri alapproblémára kérdez rá, hogy: „Miért van egyáltalán a létező, és nem pedig inkább a semmi?” Nem a látott tárgy értelme, hanem „a dolog puszta létének misztériuma és terrorja” tolakszik be Renee életvilágába (Sass 1994. 49). 3) A fragmentáltság (fragmentation) stádiumában az észleleti tárgyak elveszítik koherenciájukat, az alak-háttér megkülönböztetés képessége is csorbát szenved. Renee kristálytisztán látja a terapeuta arcvonásait vagy a karóra minden egyes elemét, de nem tudja egységes Gestaltba rendezni őket. Sass szerint van egyfajta belső logikája a fenti állomásoknak. A valótlanság víziójában a pragmatikus-konvencionális jelentésréteg használhatatlanná válik a páciens számára, és elvezet-het a puszta lét és a fragmentáció állapotaihoz (Sass 1994. 52).

A hármas struktúrát Sass szerint kiegészíti a fentebb is említett 4) apofánia (apophany) – az epifánia ellenpólusa –, melyben a paranoia és az idioszinkretikus értelemadás aspektusai már csírájukban megjelennek. Az alanyok például értelmet tulajdonítanak annak, ha a vonaton az emberek keresztbe teszik a lábukat, vagy éppen háromszor köhögnek. A valóság új részletei tola-kodnak be az észlelési mezőbe, és szokatlan értelmekkel telítődnek, sőt hirtelen minden részlet élénkebbnek és fontosabbnak látszik; minden jelenségnek mély értelme van, és nincsenek véletlenek (Sass 1994. 52–53.). Sass (2003) hiperreflexióként és hiperintencionalitásként (Sass 1994) írja le az észlelési mező és az implicit automatizmusok széttöre-deztségének élményét a szkizofrén betegeknél, mely egyfajta intellektuális

kompenzációja a motoros és perceptuális automatizmusok akadozásának. A *hiperreflexió* vagy *hipertudatosság* metaforái már hosszú múltra nyúlnak vissza a német pszichiátriában, és R. D. Laingnél (1960) is fontos kategória volt a szkizofrének elidegenedési folyamatának leírásában. (Laing nagyon összetett módon viszonyult a szkizofréniához, gyakran szinte a kierkegaard-i kétségbeesés fenomenológiáját és a „szellem betegsége” pillantja meg abban: „Laing odáig merészkedik, hogy Kierkegaard kétségbeesésfogalmát a szkizofrén létállapotra alkalmazza. Sőt lélektani kategóriák helyett úgy gondolja, hogy a szkizofréria a »szellem« betegsége. Ez alatt azt érti, hogy a tudathasadásban szenvedő egyének hajlamosak elszakadni a mindennapi élet valóságától, és az absztrakció magas és rideg szintjén szemlélik kaotikus létállapotaikat.” [Balázs 2013. 120.]) Matussek a következőképpen fogalmaz a konszenzuális jelentésrétegek illékonyasága kapcsán: „lehetetlenné válna az élet egy olyan világban, ahol *minden* tárgy kifejezéssel teli, éppolyan lehetetlenné, mint egy olyan világban, amelyben a jelentések szakadatlanul változnak, s amelyben semmi egyértelműt nem lehet észlelni...” (Mattusek 1952/1986. 114.) Minkowski pedig a diszkurzív gondolkodás és az intencionális típusok (észlelés, fantázia, tervezés, emlékezés stb.) koegzisztenciájának széttöredezésére utal egy páciens beszámolóját idézve: „Minden mozdatatlanságba dermedt körülöttem, a dolgok elszigetelten jelentkeznek, mindegyik magáért, anélkül hogy bármit felidéznenek. Bizonyos dolgok, amelyeknek formálni kéne egy emléket, felidézni a gondolatok mérhetetlenségét, adni egy összképet, elszigeteltek maradnak. Ezek inkább megértés, mintsem átérzés dolgai.” (Minkowski 1933/1986. 285.) Sass paradigmatikusan tekinti Claus Conrad és Mattusek munkáit a szkizofrén hangolt-lét jellemzésében, hiszen ezek a szerzők mutattak rá a Gestalt-észlelés széttöredezésére. Sass szerint nem valamiféle regresszióról van szó a szkizofrén hangulat esetében, hanem egy olyan élménykomplexumról, amelynek párhuzamai a 20. századi irodalomban és vizuális művészetben is fellelhetők.

E merész analógia kapcsán röviden ki kell térnünk egy metodológiai problémára. A hangulatok és általában a klinikailag meghatározott körle-folyási sorrendet megelőző fázisok – mondjuk úgy – fenomenológiailag aluldetermináltak; azaz számos paradigma interpretációja adekvát lehet például Renee beszámolója kapcsán, melyekben az emberi lényeket élettelen automatáknak írja le, és azt állítja, hogy a „puszta léttel” találkozik. Renee terapeutája, dr. Secheyay szerint a beszámolók az énhatárok feloldódásának regresszív állapotára utalnak, de Sass szerint nem valamiféle primitív animisztikus regresszióról, hanem a berögződött jelentésrétegek fellazulásáról van szó, melyek alatt felsejlik valami kimondhatatlan. Továbbgörgetve Sass gondolatmenetét Renee szinte a Lét pásztorává válik, és a Lét hívására reagál, amikor a dolgok elveszítik praktikus-implicit összefüggésrendszerüket (kézhezállóságukat). A szóban forgó Lét alapvető jellemzői a radikális idegenség, a kimondhatatlanság, a kognitív korlátok érzése és egyfajta egyszerűség (Sass 1994. 55.). Ehhez kötődően érdekes röviden feleleveníteni a kortárs pszichológiai-pszichiátriai terápiás gyakorlat kontextusában felmerülő *derealizáció* és *depresszonalizáció* problémáját. A klinikai szakemberek és filozófusok nagyobb része hajlamos e két kifejezést egymástól független fogalmakként használni, fenomenológiai szempontból – ahogy azt Radovic és Radovic (2002) sokat idézett

tanulmányukban meggyőzően demonstrálják – talán mégsem szerencsés élesen elkülöníteni őket. Ez alapvetően *nozológiai* okokra vezethető vissza, mivel e tünetek gyakorta együttesen fordulnak elő a szkizofrénia (és egyéb pszichotikus állapotok) során. Heidegger, Sartre és Merleau-Ponty nyomán azonban több pszichológus és pszichoanalitikus is egyetért azzal, hogy a szelf, mások és a világ fenomenológiai tapasztalatai egy kontinuum részét képezik. Ekképp a valótlan (unreality) tapasztalata beolvad a szelfdekonstrukció hullámveréseibe, és a folyamat (pl. pszichotikus epizód, progresszív prodróma stb.) során az egyén képtelen meghatározni, vajon önnön szelftapasztalata vagy a világ maga érződik valótlan (,feeling unreal”) (Radovic–Radovic 2002. 275.).

Jaspers hatására Sass hangulatnak és vízióknak definiálja a fenti illékony és szubtilis élménykomplexumokat. Igen nehéz elképzelni olyan tudatállapotokat, amelyek vizionárius és ábrázolhatatlan hangulati elemekkel is rendelkeznek. Bár Chirico képei és a kubricki analógia az élmények vizionárius jellegére építenek, mégis úgy tűnik, hogy ezekkel az analógiákkal csak a felszínét kapargatjuk a szkizofrén hangolt-létnek. Ratcliffe (2015) egzisztenciális érzés (existential feeling) kategóriája hűen tükrözi a heideggeri filozófia alkalmazhatóságát a kortárs fenomenológiai pszichiátriában. Heidegger szerint a hangulat nem lelkiállapot, és nem lehet kikényszeríteni – csupán annyit tehetünk, hogy megállapítjuk jelenlétét. Ehhez a beállítódásváltozáshoz azonban egyfajta áthangolódáson keresztül vezet az út, nyitottá kell válnunk a körülöttünk lebegő hangulatokra. A hangulatok az erőteljes érzelmekkel szemben atmoszferikus jellegűek: „Hangulatok – nem épp olyanok, mint tünékeny s megfoghatatlan árnyékai a felhőknek, melyek átvonulnak a táj fölött?” (Heidegger 2004. 98.). A hangulat az együtt-lét, a személyközi szféra alapvető jellemzője, mely *áthangolja* az alanyt, azaz kifinomult hangulatok jelenlétéről gyakran csak utólag szerzünk tudomást, amikor egy másik – esetleg erőteljesebb hangulat vagy érzés – felülírja korábbi állapotunkat. A hangulatot nem lehet tudatossá tenni, a reflexió meghamisítja, eltorzítja a hangulatot. Heidegger kerüli a pszichológiai terminusokat, a hangulat felfogása nem a tudattalan tudatossá tétele, hanem egyfajta felébresztése valami alvó-lappangó sajátosságnak – a „felébresztés a hangulat lenni-hagyása” (Heidegger 2004. 98). Heidegger szerint a mindennapi otthonosság mögött rejtőzik egy eredendőbb fenomén, az *otthonalanság* hangoltsága, melyet a „háborzongató idegenség” metaforájával érzékeltet (Heidegger 2007. 223.). A háborzongató idegenség holisztikus és atmoszferikus jellegét talán akkor érezzük át igazán, ha teljesen magányossá válunk a szorongásban. A szorongás itt nem fiziológiai értelemben jelenik meg. Heidegger úgy érvel, hogy a fiziológiai szorongást már mindig is megelőzi az ontológiai szorongás. Ha egy kietlen pusztán vagy egy sivatagban találok magam, akkor valószínűleg a fiziológiai és pszichológiai értelemben vett szorongás lesz úrrá rajtam. Hogyan fogom túlélni ezt a szituációt? Éhen és szomjan fogok halni? Heidegger azonban nem ilyen szélsőséges határhelyzetekre gondol, az ontológiai szorongás szituációtól függetlenül, bármikor betörhet a jelenvalólétbe. Váratlanul megcsap a háborzongató idegenség, mely nem fiziológiai mechanizmus, hanem inkább egy horizont felnyílása, a lenni-tudás és autentikus létmód lehetőségeinek feltárulása. A *háborzongató idegenség* mellett talán megkülönböztethetjük pusztán az *idegenség*

hangoltságát, mely szituációfüggő ontológiai szorongásként képzelhető el. Egy idegen környezetben idegen emberek között könnyen talajtalannak érezhetjük identitásunkat, de nem létünk alapjaiban szorongunk; tudjuk, kik vagyunk, miért vagyunk itt, mit kell tennünk stb. Az idegenség hangoltsága a személyközi szféra sajátossága; ismeretlen arcokkal nézünk szembe, és kölcsönös érdektelenség nyilvánul meg tekintetünkben, esetleg az unalom tükröződik gesztusainkban. De nem éljük át teljesen az önelvesztés élményeit, csupán az együtt-lét hangoltságát hiányoljuk, és egyfajta *közömbös idegenség* lesz úrrá rajtunk. Szélsőséges esetben már azon gondolkozunk, hogy vajon valóban személyekkel vagyunk-e körülvéve. Honnan tudom, hogy nem fűrészpör van éppen a barátom testében? – kérdezhetjük Wittgensteinnel. Amikor az idegenség hangoltságában csírázó közömbös idegenség már az otthonos helyzetekben is gyökeret ver, akkor talán közel járunk a szkizofrén hangolt-lét kezdeti szakaszának megtapasztalásához. Az idegenség – ártalmatlan – hangoltságából azonban nem vezet egyenes út a szkizofrén hangolt-léthez; a szkizofrén szelfzavarnak olyan markáns manifesztációi vannak, melyeket talán csak egy epizodikus pszichotikus összeomlás közben tapasztalhatnánk meg igazán. A szkizofrén hangolt-létben az alany az ártalmatlannak tűnő közömbös idegenség csapdájában találja magát, mely állapot egy idő után az önelvesztés stádiumáig fokozódik.

A Sass által kifejtett struktúrák talán hasonló dinamikát tükröznek. Fentebb láttuk, hogy a *valótlanság* élménye és a Gestalt-észlelés széttöredezése elvezet a *puszta lét* víziójában felsejlő hátborzongató idegenséghez. A Sass által rangsorolt víziók megfelelni látszanak egy ugrásnak az idegenség hangoltságából a hátborzongató idegenségbe. A hangulat fogalma esetében azonban elhomályosulnak a normális és patológikus klinikailag releváns megkülönböztetései. Valószínűleg számtalanszor átéljük életünk során a fenti ugrást a közömbös és a hátborzongató idegenség között. Tegyük fel, hogy eltévedünk egy erdőben, letérünk a megszokott ösvényről, és éppen beesteledik, a korábban izgalmas, de ismerős tájat hirtelen felváltja egy sűrű, fenyegető erdő látványa. Mintha a fák és bokrok is nagyobbak lennének, mintha idegen alakok lapulnának a távolban. Szinte összerezzenünk minden egyes zajtól, lehulló ágak keltette reccsenésektől. Az idegenség hangoltsága ebben az esetben is az otthontalanság jeges úrjébe repít minket. Ebben a hétköznapi példában talán csak a paranoia elemeit fedezhetjük fel, de nincs szó teljes önelvesztésről és az észlelési mező fragmentációjáról. Ha Sass fejtegetéseit követjük, akkor a szkizofrén hangolt-lét specifikuma a hangulat által gerjesztett észlelési és önértelmezési torzulásokban keresendő. Önmagában véve a legtöbb hangulat ártalmatlan, de úgy tűnik, hogy a jelenvalólét képtelen az örület jelei nélkül sokáig elidőzni a hátborzongató idegenség magányában.

Ha a hangulatok és az áthangelődés áramlása ennyire beleszövődik a mindennapi élményvilágba, akkor vajon mégis milyen szerepük lehet a fenomenológiai pszichiátriában? Ratcliffe (2009) megkülönbözteti az érzelmi állapotok intenzitását és mélységét; egy hangulat mélysége éppen a fel-nem-tűnésében rejtőzhet. További különbséget tesz az intencionális és pre-intencionális érzések között. A heves érzelmi állapotoknak intencionális tárgya és jelentőség-fókuszpontja van (Dimmerling 2011), amely a hangulatokról nem mondható el, ennek ellenére mégis jelentéskonstituáló szerepük van. A hangulat nem mentális állapot a tudatfolyamban, vagy kiforrott in-

tencionális állapot, hanem inkább egyfajta „fenomenológiai háttér” – állítja Ratcliffe Heidegger nyomán (Ratcliffe 2009. 357.). A hangulat vagy – Ratcliffe kifejezésével élve – a „mély hangulat” nem valamiféle ösztönenergiának vagy affektív érdeknek a projekciója a világ semleges dolgaira, hanem inkább egy *médium*, egy közeg, amely egyaránt átszínezi az ént, a világot és a testet. A hangulat magával ragad, nem lehet kiugrani belőle, egy melankolikus depresszióban szenvedő páciens számára vagy a derealizációt átélő szkizofrén számára a racionális érvek nem sokat érnek. Mivel a mély hangulatnak nincs intencionális tárgya, csupán illékony kvalitatív auraként jelenik meg, ezért nem lehet fölébe kerekedni vagy alámerülni a test és az affektus szintjére. Természetesen pszichoanalitikus és egyéb terápiás technikák elvezethetnek traumákhoz és egyéb faktorokhoz, de ha nem kauzálisan, hanem ontológiailag vizsgáljuk a mély hangulatokat, akkor azok egyfajta kelepceként működnek. Ratcliffe egyetért Heideggerrel abban, hogy a hangulatok nem betokozódott testi érzések, és a testi affekció nem determinálja a hangulatot. Ugyanakkor a fenomenális test szerepe vitathatatlan a hangulatok manifestációjában, de a hangulat valami eredendőbb, mint a testi önaffekció. Nem arról van szó, hogy a testünkben érzünk valamit enkapszulált szubjektumként, hanem a test érez valamit, illetve a testen keresztül érezzük a világ és az együtt-lét hangoltságait (Ratcliffe 2009. 364.).

4. Minimális öntudat és hangolt-lét?

■ Milyen következményei lehetnek a fenti fejtegetéseknek a minimális öntudat modelljére? Ratcliffe szerint az öntudat konstitúciójából nem lehet kiküszöbölni a társas világot; még a legelemibb öntudat is a személyközi szféra által alakított bensőségesség és nem valamiféle pre-szociális szelf. A szkizofréniaiban tapasztalható szelfzavar így maga is egy relációs – személyközi – probléma (Ratcliffe 2016. 3.). De miért állítja ilyen határozottan, hogy a minimális szelf egyben személyközi szelf is? Ratcliffe ragyogó kritikai érzékkel állapítja meg, hogy a minimális öntudat körüli diszkusszió valójában az intencionális viszony működésének újabb megfogalmazása. Zahavival és Sassel szemben úgy érvel, hogy nem önmagában a minimális öntudat zavara eredményezi (endogén módon) a szkizofrén hangolt-lét rendezetlenségeit, hanem a személyközi viszonyban immanensen rejlő konfliktusok forgatják fel az intencionális aktusok modalitásának rendjét. Mivel a minimális öntudat elválaszthatatlan az intencionalitás modalitásaitól, az intencionalitás működésében eluralkodó káosz manifesztálódik a szelfzavarban. A szkizofrén elme számára összegabalyodik, hogy mi az, ami a külvilágból, és mi az, ami belülről ered; az észlelés, emlékezés és fantázia intencionális modalitásai között átfedés-áthatás, keveredés jöhet létre, melynek eredménye az énhatárok bizonytalanává válása. A szkizofrén hangolt-lében megjelenő elidegenedési fázisok reprezentálhatják a Ratcliffe által is hangsúlyozott összefüggést: a minimális öntudat elidegenedhet ugyan legsajátabb életvilágától, de valójában soha sincs elbarikádózva az életvilágtól. Zahavi és Kriegel (2015) úgy véli, hogy a minimális öntudat összefésülhetővé válik szociálkonstruktivista nézetekkel is. Ezt az innovatív lépést Ratcliffe nyíltan véghezviszi, véleménye szerint a minimális öntudat eróziója nem csupán endogén (agyi/geneti-

kai) folyamatok következménye, hanem elsősorban traumatizációnak, bizalomvesztésnek és egyéb személyközi konfliktusoknak köszönhető. A modern pszichiátria „social brain” elmélete például a bleuleri *autisztikus elidegenedés* jellemző tünete mellett magába olvasztja Heidegger és Merleau-Ponty interkorporeitás-interperszonalitás fogalmait, és rámutat, hogy az agyi tükroneuronok, szociális kognícióhoz köthető kérgi hálózatok stb. funkcionális anomáliái mellett a szkizofrénia patogenezisében fontos szerepe van a fokozatos „disembodimentnek”, azaz az életvilágból való „kiesésnek” is (Burns 2006). Ez a fajta hibridelmélet a szkizofrénia háttérében olyan komplex folyamatokat feltételez, melyekben az agyi/genetikai predispozíció mellett az interperszonális elidegenedést kulcsfontosságúnak tartja a betegség kialakulásában és tüneti lefolyásában.

Ha a kortárs fenomenológiai pszichiátria nem csupán elmefilozófiai konstruktummá, hanem gyakorlati fenomenológiai programmá kíván válni, akkor talán az egzisztenciális érzések (hangoltságok) további feltérképezése nyújtja majd annak lehetőségét, hogy már a kezdeti szakaszában megállapítható és orvosolható legyen egy a pszichotikus összeomlás felé vezető út.

■ IRODALOM

- Balázs Katalin: *Transzcendencia és alteritás – Belső dialógus és a felelősség etikája*. Szkholion 2013. 2. sz. 118–126. http://www.szkholion.unideb.hu/skhol_content/Szkholion_2013_02.pdf
- Burns, Jonathan: *The social brain hypothesis of schizophrenia*. *World Psychiatry* (2006) 5: 77–81.
- Damasio, Antonio: *Descartes tévedése: érzelem, értelem és az emberi agy*. Aduprint, Bp., 1996.
- Dimmerling, Christoph: *Az érzelmek filozófiája – problémák és perspektívák*. In: Boros Gábor – Szalai Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája. Szisztematikusan-történeti tanulmányok*. L' Harmattan, Bp., 2011.
- Gallagher, Shaun – Zahavi, Dan: *A fenomenológiai elme. Bevezetés az elmefilozófiába és a kognitív tudományba*. Lélekben Otthon Kiadó, Bp., 2008.
- Heidegger, Martin: *A metafizika alapfogalmai*. Osiris, Bp., 2004.
- Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Osiris, Bp., 2007.
- Horváth Lajos: *A minimális öntudat és a szkizofrénia ipszeitás-hiperreflexió modellje*. *Lege Artis Medicinae* 2016. 26 (1–2): 54–60.
- Irrázával, Leonor: *The lived body in schizophrenia: transition from basic self-disorder to full-blown psychosis*. *Frontiers in Psychiatry* 2015. 6: 9. (Published online 2015 Feb 3. doi: 10.3389/fpsy.2015.00009)
- Laing, Ronald David: *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. Penguin, Harmondsworth, 1960.
- Matussek, Paul: *Vizsgálódás a tévelyészrevezésről*. In: Pethő Bertalan (szerk.): *Pszichiátria és emberkép*. Gondolat, Bp., 1952/1986. 107–116.
- Minkowski, Eugène: *A szkizofrénia-felfogásom összefoglalása*. In: Pethő Bertalan (szerk.): *Pszichiátria és emberkép*. Gondolat, Bp., 1952/1986. 281–301.
- Radovic, Filip – Radovic, Susanna: *Feelings of Unreality: A Conceptual and Phenomenological Analysis of the Language of Depersonalization*. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* (2002) 9: 271–279.
- Ratcliffe, Matthew: *Experiences of Depression: A Study in Phenomenology*. Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Ratcliffe, Matthew: *Selfhood, schizophrenia, and the interpersonal regulation of experience*. (draft) leltöltés ideje: 2016. 06. 20. https://www.academia.edu/13585253/Selfhood_Schizophrenia_and_the_Interpersonal_Regulation_of_Experience
- Ratcliffe, Matthew: *The phenomenology of mood and the meaning of life*. In: Goldie P. (ed.): *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion*. Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Sass, Louis A.: *Madness and Modernism: Insanity in the Light of Modern Art, Literature, and Thought*. Harvard University Press, Harvard, 1994.
- Sass, Louis A.: *Self-disturbance in schizophrenia: hyperreflexivity and diminished self-affectation*. In: Kircher, Tilo – David, Anthony (eds.): *The Self in Neuroscience and Psychiatry*. Cambridge University Press, 2003. 242–271.
- Zahavi, Dan – Kriegel, Uriah: *For-me-ness: What it is and what it is not*. Forthcoming In: Dahlstrom, Daniel. O – Elpidorou, Andreas – Hopp, Walter (eds.): *Philosophy of Mind and Phenomenology: Conceptual and Empirical Approaches*. Routledge, London, 2015.
- Zahavi, Dan: *Subjectivity and Selfhood: Investigating the First-Person Perspective*. The MIT Press, Cambridge, 2005.